

AZ „ERDÉLYI MUZÉUM“.

(*Döbrentei Gábor folyóirata.*)

I.

Döbrentei 1809 nyarán, rajongásának és hálás érzésének sugallatára Széphalomra ment, hogy Kazinczynak a kitünő nevelői állást, melyet a gróf Gyulay-családban elfoglalt, élő szóval megköszönje. A mester és tanítvány ez alkalommal találkozott először. S mint egykor az öreg Orczy a maga kis barátjával, oly örömet mulatott és beszélgetett el most a lelkes férfi a lelkes ifjával, leginkább az irodalomról. Kazinczy biztatta és bátorította, hogy indítson meg Döbrentei Erdélyben valami szépirodalmi évkönyvet, vagy folyóiratot.

Ez volt abban az időben az irodalom főkérdése.

A mióta ugyanis a kassai *Orpheus* és *Magyar Muzéum* megszűnt: írók és olvasók egyenlőképpen érezték a szükségét, hogy a magyar nyelv és irodalom művelése érdekében hasonló új vállalat létesüljön. Szemere Pál már 1806-ban tervbe vette, de Ragályi Tamás sokkal több mozgékonyssággal és gyorsabb kézzel fogott megvalósításához, és Szemere nemes önzetlenséggel lemondott nemcsak a folyóirat tervéről, hanem átengedte gyűjtögetett kéziratait is. Így indult meg a *Segítő*,¹⁾ hónapos írás a szépnek előmozdítására, még ugyanazon esztendőben; azzal a föltett törekvéssel: hogy a Révai „szorgalma által világosságra“ hozott s „örök törvényeken épült grammaticai értekezéseknek,“ a szép izlés természetét fejtegető cikkeknek, valamint a szép mesterségek akárminemű teremtményeinek gyűjteménye legyen. A szerkesztő azonban inkább csak felbuzdult, mint valóban hivatott író volt, földolgozótársával, Palóczy Lászlóval egyetemben inkább a politikai, mint az írói pályára születt, miként azt későbbi nagyhirű szereplésök

¹⁾ *Segítő*. Hónapos írás a Szépnek előmozdítására. Kiadja Kis-csoltói Ragályi Tamás. I. kötet. I. darab. Budán, Landererné betűivel. 1806.

a reform-országgyűléseken bizonyítja. A szerkesztésbe és írásba hamar beleunt, belefáradt, s vállalatából mindössze egyetlen vékony füzet került a közönség kezei közé. Az is minő gyöngye kíséret akár az Orpheushoz, akár a Muzeumhoz képest! Apró, 5—6 lapra terjedő áradozásokat közöl a szép munkáiról, Ragályi Tamástól, a hazai nyelv csinosítóihoz, Palóczy Lászlótól; gyarló verseket Ragályi, Palóczy s Bölöni László tollából. A szándék áldott, a munka áldatlan; legfelebb arra nézve érdekes, hogy a mint Pitt és Sheridan költői kíséreltekkel kezdette a ragyogó pályafutást, melyet mint államférfi végzett, úgy Ragályi és Palóczy is fiatalkori íráskodása után lépett a politikára. A füzet legterjedelmesebb közleménye, mely az 52 lapnak egyharmadát foglalja el, fordítás. Kétségtelenül valamely régi, vagy új, remek-írótól? Vagy valamely jeles grammaticus vagy aestheticus fejtegetéseiből, a mint programjába illik?! Nem biz' az, hanem a Rabener dicsőítő irásának fordítása, *Amourette* ölbéli kutyácskáról. Hát hiszen az a kicsi állat nagyon kedves és okos lehetett, de talán még se volt a világ irodalmának vagy történetének legjelentékenyebb alakja, hogy egy széptudományi hónapos irásnak első kötelessége az ő megismertetése legyen? A Segítő egyetlen dolgozótársa, a ki mint író országos nevezetességre emelkedett, Döbrentei Gábor, kinek Szemerehez intézett, ossiani hangú baráti elragadtatása itt jelent meg. Ragályi ennek kéziratát a Szemere gyűjteményéből kapta; a mi egyebet kapott, az vagy kiadatlanul maradt, vagy a még kinyomtatott, de könyvpiacra nem jutott három füzetben veszett el, vagy később másutt látott napvilágot.

A míg a Segítő készült és megindult, Kis János is belefogott a folyóirat tervezgetésébe, *Flóra* czimmel. Írt róla ismerőseinek és barátainak, a többi közt: Csehy huszárkapitánynak és Kazinczynak. Csehy az irodalomért melegen érdeklődött és sietve küldötte meg az örvendetes szándék hírét Ér-Semlyénbe, hol Kazinczy ebben az időben lakott; úgy hogy mire a Kis tudósító levele hozzá megérkezett, már ismerte a tervet. Kis abban reménykedett, hogy a nemzet nagyjainak hazafiságára hivatkozva 2000 forint alapot gyűjt össze, s evvel megindítja és biztosítja a vállalatot. Kazinczy s azt hitte, hogy csak ez az út vezet sikerre, mert a könyváruok nyereszkeskedni szeretnek, s inkább kárára vannak az irodalom-

nak; de még sem bizott, hogy ekkora összeg egybe jöjjön. „Azt tartom — írja 1806, február 12-ről — meg kellene elégedni, hogy ha három, vagy négy jóltevőt találhatnál, a kik egy-egy kötetes-két tulajdon költségeken kiadnának; az a haszon, a mely ezeknek exemplárjaiból gyűlend, maradna asztán a többinek kiadására.“²⁾ S úgy látszik, hogy a mester alaposabban számított, mert csak mult az esztendő, s elmult a Flóra nélkül. S Kis kedve-szegve majd le akar mondani az egész szándékról, majd újra meg újra neki buzdult. Kazinczy következő év őszén biztatva biztatja, hogy valami csak tőle kitelik, azt mind kész egy ily szent szándéknak áldozni, hogy gyönyörűséggel, sőt kevélykedve lesz egyik szorgalmatos dolgozója.³⁾ Hiában, Kis még mindég tervezgetett; s e tervezgetés közben a szépirodalmi Flóra elvirágzott, mielőtt megszületett volna. Helyette egy tudományos Tárház terve keletkezett. Természetesen, ezt is tudatja megint Kazinczyval, ki 1808. decz. 30-iki levelében üdvözlí a gondolatért, s ismételve buzdítja, hogy a Tárház szerkesztéséről és kiadásáról le ne mondjon, mint Szemere, Vitkovics és Horvát, kik szintén épp ekkor terveztek efféle vállalatot. „Szenteld e szándéknak — mondja meleg érdeklődéssel — minden üres órádat, míg a munka utnak indul. Csak a kezdete nehéz. Meglátod asztán menni fog. Győzz meg minden akadályt, siketülj meg minden rettentő gondolatok eránt, s lépj ki a sikra. Te fogsz hozzá, s husz esztendővel későbben, mint a mi Museumunk, Orpheusunk; s ennek nem lesznek oly sok titkos elenségei, mint ennek a kettőnek voltak. Te nem lészesz oly kevély, oly bántó redactor, mint a Museumé volt; azt jövendőlőm Tárházad el nem akad.“ S a buzdítás kapcsában tanácsokat osztogat, hogy a Schiller Thalíájának, vagy a müncheni Aurorának előszava szerint írja meg az előszót, hogy a bécsi Annalisok, meg a hallei és lipcei Literatur-Zeitungok ismertetéseit és bírálatait használja föl.⁴⁾ A következő, 1809. jannár 19-ről keltezett levelében megint visszatér a dologra és fölveti a kérdést: hogy mi az

²⁾ *Kazinczy Ferencz*: Eredeti Munkái. Összeszedék Bajza József és Scheder Ferencz. Második osztály: Levelek. I. kötet. Budán. 1842. 103 l.

³⁾ *Ugyanaz*: Levelek. I. kötet. 216 l.

⁴⁾ *Kazinczy Ferencz*: Eredeti munkái. Összeszedék Bajza József és Schedel Ferencz. Második osztály: Levelek I. kötet. Budán, 1842. 280 — 283. l.

oka, hogy a nemzet közönyös nyelve és irodalma iránt? Mi egyéb, mint az, — feleli rögtön — hogy periodicus írása nincs. S kívánva-kívánja, hogy báresak a Kisét postán is járathatnák némelyek, hogy báresak el tudnák találni a nemzet izlését, mikép egy-két kötet után ez is örök nyugalomra ne menjen. Ettől ugyan nem igen tart, a mint fejtegeti; miért? Mivel itt Kis lesz a redactor és colporteur, nem egy garabonczás és szakadások lelkétől hanyattatott Bacsányi, ki mindég a visszavonást szitotta és őt a Museum elhagyására kényszerítette. Okulásul és tapasztalásul elmondja: hogyan? A mikor Landerer a Rajnis Vergil Ecclogáinak fordításából egy ívet újságképpen megmutatott Bacsányinak, ez elvitte azt a tisztességes, de gyöngé B. Szabóhoz, s rábirta az öreget, hogy ugyanazt az ecclogát, a Rajnis fordításának szeme előtt tartásával, fordítsa le jobban és adja ki, minek előtte még a Rajnis munkája megjelenne, hogy Rajnis megszegyenüljön! A hol ilyesmi történhetik, a hol az öreg Szabót az által vonják a *j*-től az *y*-ra, hogy a *j* kálvinista orthographia, az *y* pedig papista, mert Pázmány vele élt, hogy ő azért írja a christianust keresztyénnek, mert utálja a keresztet, kálvinista levén: ott ki kellett magát tépnie a társaságból, melyet megalkotott Bacsányi nélkül, melynek mégis Bacsányi ragadta kezeibe a gyeplőjét. „Te a Tárház dolgában — ajánlja tehát — ne végy senkit magad mellé kormányzó-társnak, kormányozd magad, s ne adj számot egy dolgozó-társnak is az eránt, hogy ezt vagy amazt miért cselekedted. Tanácsaikat, vélekedéseiket kihallgathatod. A sok szakács elrontja a főztet.“⁵⁾

Hiában szötte Kis a tervet, osztotta Kazinczy a tapasztalati figyelmeztetést: a Tárház nem jelenhetett meg. Sem kiadó, sem elegendő dolgozó nem akadt; s az óvatos Kis visszariadt neve és pénze kockáztatásától.

Ily viszonyok közt a tervezetés megint elől kezdődött. Egy felől Szemere vette föl az elejtett gondolatot s a triasszal Amalthea név alatt akarta azt megvalósítani; úgy gondolkozott, hogy Buda és Pest mégis, mint az ország fejlődő fővárosa, folyóirat szerkesztésére és kiadására, valamint elterjesztésére, bármelyik vidéki városnál alkalmasabb; másfelől, Kazinczy sürgölődött a hé-

⁵⁾ *Kazinczy Ferencz*: Eredeti Munkái. Összeszedék Bajza József és Schodel Ferencz. Második osztály: Levelek I. kötet. Budán, 1842. 289—290.

zag kitöltése érdekében; nem ragaszkodott a fővároshoz, ennek középpontiságára ő nem sokat adott, nem bánta teljesen: az évkönyv vagy folyóirat bárhol keletkezik, csak legyen! S bele lelkesítette az eszmébe Döbrenteit! A vérmes fiatal ember könnyen lobbant és a mig Széphalomról Péstre ért, még egyre a Kazinczy személyes hatása alatt, lelkesedése határozottá forrt. Találkozott régi barátjával, Szemerével, megismerkedett Vitkovics Mihálylyal és Fejér Györggyel, s elbeszélte nekik, hogy irodalmi Almanachot fog kiadni; Szemere és Vitkovics pedig, be sem várva a távollevő Horvátot, a triász vállalatáról pedig legottan lemondott, sőt a mit Szemere gyűjtögetett, átadta kézíratait a vállalkozónak. Döbrentei most visszatérve Maros Németibe, fokozott kedvvel irogatott maga is, leginkább verseket; s elküldötte megítélés végett Vitkovicsnak, ki december 23-iki levelében egyszerűen és egyenesen, mert a mi a szivében, az a száján is, kijelenté, hogy biz azok nem tetszenek neki úgy, mint ossiani darabjai tetszenek. „Ezekben a te lelked — mondja bizalommal — igen is kitesz magáért; ezekben te original vagy. Folytasd barátom; folytasd ezeket tovább is; úgy áldjon meg a magyar Apolló . . .“⁶⁾ Egyszersmind tudósítja, hogy Fejér György tisztelteti és üzeni, hogy Almanachja számára küldeni fog apró darabokat; csak írja meg, minő sphaerában mozog, mikor és hol szándékszik kiadni, s kik lesznek társai? Felelt-e Döbrentei, vagy egyelőre elhallgatott, nem tudjuk; de az bizonyos, hogy a következő 1810-ben már terve megváltozott. Hónapos írásba kezdett. Még a nyár előtt részletes programot készített, közölte Cserey Farkassal, ki a tulajdon költségén kinyomatta azt, s az akkor folyó országgyűlésen néhány tekintélyes főurnak Kolozsvárott, az országházában kiosztotta: maga pedig megírta Kazinczynak, értesítette Vitkovicsot, sopánkodva és panaszkodva, hogy a pozsonyi ujság a szándékot jó korán kiharangozta. A mint Kazinczy gróf Dessewffy Józsefnek 1810. július 24-én említi: a folyóirat a jövő januárban volt megindulandó.⁷⁾ Azonban elhalasztódott. S Kazinczy reménye gyorsan megfoszlott, mert október 15-ről már kételkedve jósolgatja Kisnek, hogy nem tudja: ha tehet-e valamit

⁶⁾ *Vitkovics Mihály*: Válogatott Levelői. Kiadja Szvorényi József 52 – 55 l.

⁷⁾ *Gróf Dessewffy József*: Bizodalmas Levelezése Kazinczy Ferenczcel. Kiadta Kazinczy Gábor. I. köt. Pest, 1860. 148. l.

Döbrentei, mert Erdély nem az a hely, a hol az effélét kezdeni lehet; ha kezdeni fog is valamit, az nemsokára elakad.⁸⁾ A kése-delmezés miatt a pestiek hasonlóképp arra a gondolatra jöttek s abban erősödtek meg, hogy a Döbrentei fáradozása eredménytelen maradt; újra tervet szöttek és mozgolódtak a vállalat ügyében; annyival inkább, mert a mikor a tavasz első napjaiban Berzsenyi Pesten megfordult, részint látogatóban, részint költeményeinek kiadása végett, a triástt egészen belemelegítette a folyóirat megteremtésébe. S ha összejöttek barátságos estéken, ez a kérdés minduntalan szóba került. Halasztani talán még egy ideig lehetett, de soká nem; a kor követelte, meg kellett oldani. S mikor Kazinczy 1811. őszén Pesten járt, tanítványai és barátai felhasználták az alkalmat, hogy vele is beszéljenek és tanácskozzanak. Kulcsár István, a Hazai és Külföldi Tudósítások hazafias szerkesztője nagy ebédet adott tiszteletére. Ott volt Vitkovics, Szemere, Horvát, Sztrokay s többen; Kazinczytól megkérdezték, hogy minek kellene a vállalatot elkeresztelni? S mielőtt válaszolhatott volna, Kulcsár megmagyarázta, hogy neki miért látszik legalkalmasabbnak és legajánlatosabbnak ez az elnevezés — Lehel kürtje? „Alig tartóztathatám meg magamat — írja a széphalmi mester 1812. november 15-ről Kisnek — hogy hangosan ki ne fakaszszam kaczagásomat.“ Megvallotta őszintén, hogy azt a czímet nem szereti; de utána vetette, hogy azon akadozni nem fogna, csak indulna. Annál élesebben ellenkezett Kazinczy abban, hogy a szárazabb tudományok kötetes terjedelemmel bíró feldolgozásai is e folyóiratban nyerjenek helyet. Mert azok nem széptudományi és szépirodalmi vállalatba valók.⁹⁾

Mi volt mindez? Szó, szó, szó, mint Polonius mondja. Hogy tettig nem ért, — oka az akkori nyomasztó sajtó-viszonyokban rejlett. Buda és Pest lakossága nagyobb részint németül beszélt. S benne a magyar író nem talált hazájára. A könyvkiadók, helyesebben könyvkereskedők száma alig volt néhány. Még 1821-ben is az egész országban összesen csak 16-an voltak: Pesten 4, Budán

⁸⁾ *Kazinczy Ferencz*: Eredeti Munkái. Összeszedék Bajza József és Schedel Ferencz. Második oszt.: Levellek. I. kötet. Budán, 1842. 363—364. l.

⁹⁾ *Ugyanaz*: Levellek. II. kötet. 61. l.

1, Pozsonyban 4, Debreczenben 3.¹⁰⁾ Különös, de igaz, hogy még olyan hivatali és iskolai középpont is, a minő Kolozsvár, Erdély fővárosa, a kormányzóság székhelye ellehetett rendes könyvkereskedés nélkül. Filtsch, a galanteriasta és Guttmann, a könyvkötő gondoskodott a szükség kielégítéséről. A különböző ékszerek, nyak-kendők, emlékek, ajándékok, apró csecsebecsék sorában állottak a könyvek, kötve és kötetlenül, nagyobbára idegen művek; magyar munkákat inkább Guttmann tartott.¹¹⁾ A mint az ő példája mutatja, ebben az időben a könyvkötők is foglalkoztak könyveladással. Számuk fölmehetett a százra. Azonban sem az irodalom terjesztésére, sem a kiadás könnyítésére nem igen hatottak; egyfelől, mivel főként iskolai és ájtatos könyvekkel, meg kalendáriummokkal vesződtek, másfelől, mivel minden igyekezetök daczára sem emelkedtek hitelre a közönség előtt.¹²⁾ Így rendes, állandó könyvpiaczi forgalom nem létezett. A kereslet egész negyed éven keresztül pangott, legtöbbsnyire német és franczia vagy görög és római munkákra szoritkozott, de azokban sem nyilvánult élénkebben, mert a legolvasottabb régi klasszikusokat, legfelkapottabb új írókat, például Sallustiust vagy Gessnert, csak megrendelésre lehetett kapni, s hetekig kellett rájuk várakozni. S a könyvkereskedők épp úgy, mint a gyólcsonok mai napság eljárak vásározni Debreczenbe, Komáromba, s a népesebb vidéki városokba. S ott sátor alatt, szépen kirakodtak, és buzgón kinálgatták, a mi újdonságot hoztak. Pesten is csak a negyedévi vásárok alkalmával támadt nagyobb pezsgés és forgás. Minden számítás ezekre épült. A ki tehette, maga látogatott be ilyenkor; a kinek kedve, módja és ideje hiányzott, alkalmatosságot keresett. Így elégitette ki szellemi szükségletét. Ez a szükséglet kielégítése azonban nem öltött erős mérveket. Azért a könyvkereskedők kiadó-üzletbe nem szívesen ereszkedtek, vagy ha igen, csak az íróra legkedvezőtlenebb föltételek alatt.

Kell-e ennek megvilágosítására és bizonyítására pár csattanós példa? Imhol az első. Mikor Kazinczy 1809. márcziusában költői levelét az ifjú Wesselényi Miklós báróhoz megírta, kéziratát elkül-

¹⁰⁾ *Vitkovics Mihály*: Prózai Művei. Kiadja Szvorényi József. 215 l.

¹¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Erdélyi Levelek. Kiadja Abafi Lajos. 37–38 l.

¹²⁾ *Vitkovics Mihály*: Prózai Művei. Kiadja Szvorényi József. 215 l.

dötte Vitkovicsnak, hogy barátaival olvassa el és nyomassa ki. Vitkovics futott, fáradott, de siker nélkül; s bosszankodva és elkeseredve jelenti szeptember 15-ről, hogy a zsigori könyvtárakkal nem boldogulbatott; Hartlebennek, ennek a német sógornak nem kell egyéb, mint tündéres történet; Kis Istvánnak minden gondja a kalendarium, a hacc Musa, b. De Manx, meg fiatal pápista felesége; Institoris csak ígér, de nem váltja be szavát; Eggenbergernek pedig semmi kész pénze nincsen.¹³⁾ Így tehát Fejér György, Kulcsár István, Vitkovics és Horvát István állottak össze és nyomatták ki az epistolát, azon tiszteletből, melyet iránta, literaturánk főembere iránt éreznek, és azon örömből, melylyel örvendeznek, hogy tizenöt év után ismét visszanyerhették a Heliconnak. Kazinczy csak barátai jóságából kerülhette el, hogy a megtisztelő verset nem a megtiszteltnek kellett, ki arra nagy készséggel ajánkozott, közrebocsátani.

S imhol a második példa. Mikor Kazinczy Daykának, az édesbús lyrikusnak költeményeit sajtó alá rendezte, még több huzavonával és nehézséggel küzdött. Vitkovics alkudozott és közvetített most is. Mint 1810. január 26-ról írja: megkínálta a kéziratral Eggenbergert, de nem fogadta el; Institoristól maga tartózkodott, mert minden áldott nap átkozottabb szerencsére jut; azért Kis Istvánnak ajánlta fel, ki örömet vállalta el, s oly ígérettel, hogy minél csinosabban és egészen a Kazinczy útasításai szerint fogja kinyomtatni. Már néhány hét múlva mégis huzódzott. A mint ugyanis Vitkovics április 6-ról tudatja, Kisnek nem tetszik a választott kicsiny alak, mert igen vastag lesz benne a kötet, a könyvet nem az egyetemi nyomtató intézetben akarja szedetni, hanem a budai Landerer műhelyében, mert különben a szentgyörgyi vásárra nem készülhet el. Kazinczy beleegyezett; de azért biz az nem készült el sem Szent-Györgyre, sem Szent-Mihályra. S a mikor Vitkovics és Szemere mind gyakrabban sürgették, végre kifakadva azt felelte Szemerének: hogy ő inkább borkereskedő, mint könyvtáros vagy kiadó. Ennek következtében, mint Vitkovics 1811. jan. 19-ről jelenti, a kéziratot Kis tudta és akarata nélkül visszavette, úgy is csak hazugzággal tartotta őket; visszavette pedig azzal a

¹³⁾ *Vitkovics Mihály: Válogatott levelei. Kiadja Szvorényi József. 81. 103 l.*

szándékkal, hogy maga nyomatja ki, remélve, hogy a kiadás költségei az aláírók pénzeiből megtérülnek. S megkötötte a szerződést Sághyval, az egyetemi nyomtató műhely igazgatójával, meglehetősen nagy áron, ívenként 80 forinton, de legalább azzal vigasztalta magát, hogy a munka megérdemli, mert szép lesz. Így a Dayka sorsa eldőlt; Sághy úgy számított, s Vitkovics benne megbizott, hogy a szedést július végén megkezdhetik; de még augusztusban sem kezdődött az. A mire egyikök sem számított, az osztrák-magyar monarchia sorsa egyet fordított a Dayka sorsán is; a papíros ára tudniillik, a papír- és rézpenz értékének leszállítása következtében már a tavasz óta nőttön növekedett, az őszre meg 246 forintra felszökött, miért a művezető azt ajánlotta Vitkovicsnak, mint jó ismerősének, hogy ha csak a munka nem okvetlenül sietős, semmit ne nyomasson, mert a papíros ára még itt sem állapodott meg, óráról órára változik, emelkedik; bizonyítja a magyar cancellária titkos rendelete az alatta levő hatóságokhoz, hogy minden folyamodást és föltejesztést legfeljebb fél iven vonjanak össze. Vitkovics elfogadta a tanácsot, noha Kápolnay Paur Antal, fejmegyei birtokos megígérte, hogy kölcsönözni fog annyi pénzt, a mennyi arra kell, hogy a Dayka verseit, bármily esinosan, ki nyomassa, s az összegért várakozik addig, a míg elegendő példányok elkelnek. A kiadás tehát elhalasztódott; annál buzgóbban gyűjtötték az aláírókat, úgy, hogy a következő esztendő júniusában már 200 aláíró volt; maga Vitkovics, a mint 1812. szeptember 26-ról Széphalomra jelenti, 36-ot gyűjtött, többnyire velin példányra, s még reméllette, hogy számukat novemberig megkétszerezi; ő és Helmezy ekkor hosszas tanácskozás után eltökéltette, hogy átadja a kéziratot a kezdő Trattnernek, oly kikötéssel, hogy azonnal fogasson a munkához; megteheti annyival inkább, mert 200 példány rögtön elkel, mihelyt elkészül. „Sokat nyomna — írja Vitkovics 1812. június 29-ről Kazinczynak — ha őtet levél által ezen szándékunk teljesítésére megszólítani méltóztatnál.¹⁴⁾ A mester megtette; így kerülhetett ki végre Dayka a sajtó alól.

Vagy imhol a harmadik és utolsó példa, pedig akár ötvenet gyűjthetnénk össze, ha nem félnénk, hogy e korjellemző apróság-

¹⁴⁾ *Vitkovics Mihály*: Válogatott Levelei. Kiadja Szvorényi József. 118. 113., 133, 149., 152. l.

gokkal nagyon is messze és félre tériünk. Tehát ezt is csak röviden említjük. Mikor Berzsenyi elhatározta 1808-ban, hogy a nyilvánosság elejébe lép s megküldötte kötetét Kisnek, ez pedig Kazinczynak, Kazinczy meglepetésében és elragadtatásában rögtön lemásolta és sajtó alá készítette; tettetés nélkül s igaz örömmel nyomva vissza Berzsenyinek, ki mesterének nevezte, homlokára a szent koszorút, s azt vallva, hogy az Berzsenyit illeti, nem őtet. Mégis azok az alkotások, melyekért legjelesebb ódaköltőnk egyszerre a legilletékesebb műbirótól a mester nevet érdemelte ki, éveken keresztül nem kaptak nyomtatót, éveken keresztül nem találtak embert, mint Kölcsey mondja, ki a nemzetre örök dísz hozó műveket bemutatni merészelt volna.¹⁵⁾ Hiában volt a Kis és Kazinczy minden magasztalása, hiában a Vitkovics és Szemere minden fáradozása, nem vállalkozott egyik kiadó sem. Utoljára, négy esztendő múlva, a pesti és fejevári kis papok gyűjtötték össze egymás között a megkívántató pénzt s az ő költségükön jelenhetett meg Berzsenyi.

Valóban a munka leginkább két úton jöhetett napvilágra: vagy valamely Maecenás viselte a terhet, vagy a könyvkereskedő, hiresebb írók irányában személyes tiszteletből, hitelre kinyomatta, a bejövendő pénzből való kielégítés reményében. Tiszteletdíjról még nem is álmodtak; legfeljebb több vagy kevesebb tiszteletpéldányt kaptak, hogy a maguk művét pénzen ne kelljen megvenniök. Így tudjuk, hogy a mikor Kazinczy vegyes fordításait együtt akarta kiadni, 1810-ben megkínálta velök Webert, meg Institorist, 100 példányt kért, de oly föltétel alatt, hogy a papirost maga megfizeti. Weber nem fogadta el, Gessner miatt, mert Daphnis és az Első Hajos a Nagy Sámuel fordításában rajta veszett; Institoris késznek nyilatkozott mindenre, ha Kazinczy kellő számmal szerez előfizetőket, „Én meg soha sem nyertem semmit, mondja Kisnek, 1810. december 27-iki levelében, dolgozásaimon. Pedig nem olesó áron adom.¹⁶⁾ S tudjuk, hogy a Dayka költeményeiért és az ő Poétai Berkéért 30 példányt kapott, ámbátor az aláírók már a kiadást

¹⁵⁾ *Kölcsey Ferencz*: Minden Munkái. Kiadta Toldy Ferencz. Pesten, 1859. II. k. 193. l.

¹⁶⁾ *Kazinczy Ferencz*: Eredeti Munkái. Összeszedék Bajza József és Schedel Ferencz. Második osztály: Levelek. I. k. 380 l.

teljesen biztosították; elannyira, hogy a kedélyes Vitkovics a hazudozó Kist azzal boszantgatta, hogy be-bekukkantott boltjába csak azért, hogy elmondja minden alkalommal, hogy mennyit fog Trattner e kötetten nyerni. S ezzel a 30 példánnyal Kazinczy végképp beírta, mert tudjuk, hogy a mikor Berzsenyi 1812. augusztus 15-én panaszkodik Kazinczynak, hogy versei nyomásához még sem kezdhetek, mert fiatal pesti barátainak pénze valószínűleg nem elég,¹⁷⁾ ő bizakodva és dicsekedve mondja el neki a maga jó üzletét. „Kináld meg a munka kiadásával — biztatja 1812. október 2-án, Trattnert; ő ingyen kiadja, sőt neked mintegy 30 exemplárt ingyen ad: nekem önként annyit ígére Daykából, s én ezeket ajándékképen fogom elosztogatni leginkább azok közt, a kik könyvet birni szeretnek, de érte pénzt adni nem szeretnek. Ne feledd az ajánlaskor megírni Trattnernek, hogy előfizetői már készen vannak, és ha magad néki írni átallanál, bizzad a dolgot Helmeczyre, ki Trattnernél és a fiánál mindennapi barát.”¹⁸⁾

Bizony kinos és nyomorúságos volt ez a vergődés a Maece-nas-keresés meg kiadó-fogás között; nem csoda, ha szerettek volna magokon segíteni az írók! Hogyan? Vitkovics, a mikor a Dayka kiadására még ő vállalkozott, azt tervezte, hogy a bejövő pénzből kiveszi a maga költségeit, s a hasznot, a mi megmarad, oly alapra fordítja, melyből mindég magyar munkák lesznek kiadandók. Berzsenyi is, mikor értesült, hogy Trattnerre nem szorúl, mert az összegyűlt pénz elégséges, azt javasolta Helmeczynek, hogy birja arra ifjú barátjait, hogy a bejövő pénzt ne osszák fel magok között, hanem tegyék össze és adják az egyetem kezébe magyar könyvek kiadására: maga száz váltó forinttal ígérte az összegét megtoldani. Szándék maradt mindakettő; az író aztán is, még jó ideig, maga kezeskedett a kiadónak az előfizetőkről, kiknek gyűjtésében megmozgatott minden követ. A hány író ismerőse találkozott az országban, mindeniket felkérte árusítás végett; mindeniknek bizonyos számú példányt küldött. Az így megtett bizományosok ismét a maguk körében és városában albizományosokat szereztek, — az író meg előfizetési fölhívásokat nyomtatott,

¹⁷⁾ *Kazinczy Ferencz*: Levelezése Berzsenyi Dániellel. Kiadta Kazinczy Gábor. Pest, 1860. 150 l.

¹⁸⁾ *Ugyanaz*: 153. l.

melyeken elősorolta rang és érdem szerint a megfelelő titullussal, mely városban kinél található a szóban forgó mű. E fölhívásoknak utoljára csak a szövegük változott, az eladók nevei kevés eltéréssel állandósultak.

Néhány év előtt, mikor a század első negyedének könyvkiadói viszonyaival foglalkoztunk, a magyar tudományos akadémia Bacsányi-gyűjteményéből számtalan felhívás forgott kezünkben, melyeknek névsora úgyszólván egyedül a vidék és személyes ismeretség tekintetében különbözött. Egyes ügyvédek, táblabírók, tanárok és katolikus papok valának legtöbbszörre, a kik az írónak ilyen módon segítséget nyújtottak, a kik nélkül minden igyekezet hajótörést szenvedett volna. Míg a könyvkereskedésbe érte kellett menni a könyvért, addig ők elvitték a házhoz, szívesen vártak az árra, s mikor minden példány elkelt, a pénz teljesen összegyűlt, elküldék a szerzőnek.

Hanem ez bizony lassu munka volt.

De legalább nem hasztalan.

S nem akadt volna könnyebb és biztosabb módja a könyvek eladásának? Úgy látszik: alig. Mert különben a gyakorlati szükség feltalálja és létrehozza vala. Hiszen az írók eleget gondolkoztak és beszéltek róla. Vitkovics Mihály egész tervet készített, azzal az erős és szent meggyőződéssel, hogy az a legszerencsésebb és legkivihetőbb. Terve és megokolása egyképpen jellemző, hű és éles vonásokkal tükrözi vissza azt a kisszerű, inséges állapotot, melyben ez idő szerint a magyar könyvkereskedés sinylett. Miért? Vitkovics azt feleli: mert nincsenek magyar könyvvarusaink, s ha vannak, nem elegenden vannak. Pedig minden kereskedés úgy juthat virágzásra, ha áruczikkéi könnyen hozzáférhetőek. Hiszen hányan mennek a vásárra szükségleteik beszerzése végett; de ott szemökbe ötlök egy-más, s megveszik azt. Hiszen minél ritkább a kereskedelem, annál kevesebb bort mérnek el. Kilóg az útra a czégér? Akkor bizonyára befordul az, ki a kancsót megszokta hajtogatni. Így van az az ő vélekedése szerint a könyvekkel is. Az olvasónak sokszor gyulad kedve új magyar művet venni, vagy a hirdetésnél olyanra előfizetni; de mire bejut a nagy városba, a nyomtató intőzet helyére, hol könyvvarus lakik, vagy elfeledi a szándékot, vagy elmúlik az előfizetés ideje. Másra meg nem igen bízhatja vesződ-

ség és veszteség nélkül, mert vagy a pénz, vagy a folytatás kalódik el. A legalkalmasabb és leghasználhatóbb módja volna a segítségnek: hogy a kiadók a megyei levéltárosokat kérjék meg, hogy minden magyar író könyvéből néhány példányt bizományba vegyenek s bizományukról a megyegyűléskor a zöld asztalra emlékeztetésül tájékoztató jegyzéket tegyenek, a magyar nemesség, magyar papság, magyar ifjuság kétségtelenül bőven vásárolna a levéltárba letett könyvekből, „Azonfelül, fejtegeti Vitkovics, minden magyar olvasó könnyen küldhetne a faluból a vármegye gyűlés helyére vagy maga is berándulna könyvet venni, hallván a gyűlésből visszatérőktől: mi új magyar munka jött ki. Hát a nemes asszonyságok és kisasszonyok nem kapnának-e az ily könnyű alkalmatosságon? Sőt igen is. Ritka bocsájtaná el kedves férjét vagy kedves ösmerősét a gyűlésre, a nélkül, hogy magának új magyar könyvet ne kérne, főképpen téli időben, midőn az olvasás jóízűen esik a magyar szobában.¹⁹⁾ Abban Vitkovics nem kételkedik, hogy mind a megyék szívesen adnának a szép ezélra helyiséget, mind a levéltárnokok készségesen vállalkoznának e hazafias fáradságra. Ily módon egyszerre föllendülne a magyar irodalom, mert az írónak elegendő költsége lenne; hiszen a magyar író nem ábrándozik 10—20,000 olvasóról, megelégszik 2000-el, 1000-el, sőt 500-al is, a mennyi minden esetre van. Egész Magyarországon 500 olvasó! Boldog Isten, minő szerény számítás, s mégis ebben az időben minő vérmes. Vitkovics össze-visszaforgatja a statistikai adatokat, hogy meggyőzőleg kimutassa: mikép számítása megállható alapon nyugszik.

Hadd álljon itt a maga egészében e számítás. Felfogása, érvelése, csoportosítása és hangja oly eredeti és oly érdekes, hogy a magyar irodalomnak ez időbeli történeti adalékai közt kevés a párja.

„Jól felvesd, a mit számon adok és mellednek baljára tévén jobbot, hadd helybe; és ha pirulsz, türd el, — mert eddig a hazádnak kellett pirulnia; a magyar íróknak pedig körömrágra a szív mélyéből nyögniök.

Ötvenkettő a vármegye Magyarországbán. Ide nem számítván testvérünket, Erdélyt, kit szinte úgy illet, a miről akarok számolni, mint

¹⁹⁾ *Vitkovics Mihály*: Frózaí Művei. Kiadja Szvorényi József. 218. l.

minket. Ötvenkettő a vármegye, ha mindenikben tíz világi, és öt papi renden lévő úr magyar könyveket venne, vagy azokra előfizetne, hétszáznyolcvan példány kelne el. Minő vehiculum lenne ez a magyar literatura részére; minő országos vásárlás támadna a magyar könyvekre nézve? A magyar író bizonyosra tartván számot, írna, nyomtatna, vagy eladná munkáját. Lipsziában hány ezer meg ezer német könyv adatik el egy esztendőben; és a magyar Pesten, Debreczenben, a többi negyvenöt nagy királyi városokban, hatszázötvenkét mezővárosokban (hogy a kilenczer száz egynéhány falukat ne említsem), ennyi helyütt Magyarországon egy ezer könyv se keljen el? Valóban szőgyennel fájdalmas és boszúsággal káros. . . .

Magyarok! csak ötszáz példány keljen el fél, vagy egész esztendő alatt minden jól készült magyar munkából; újra élünk, újra élünk. Már pedig, ha úgy rendeltetik el a dolog, a mint feljebb előadám, bizonyára elkel. Mert, hogy még egyszer számoljak, vagyon minden vármegyében átaljában véve ötven pap. Ha ezek közül minden tizedik magyar könyvet vesz, úgy 520 könyv kelne el. Hát a Nemes, Tekintetes, Nagyságos, Méltóságos urak mennyien vannak! Egyre másra tehetek százat egy vármegyére. Ha ezek közül minden huszadik könyvet vesz, ismét 250 példány fogy el. Ime kiütné, haladná is az ötszázat.

Ellen fogják vetni: hány vármegye vagyon, a hol más nyelv uralkodik, és hány pap, a ki nem tud magyarul. Erre azt felelhetni viszsza, először: nincs vármegye, a legszélsőbbeket is véve, a hol ne tudna 100 ember magyarul. Ha ezek közül minden tizedik vesz magyar könyvet, 520 könyv adatnék el. Ismét kitelik az óhajtott szám. Másodsor: azt mondom, hogy kipótolják ezt a vármegyék, a hol ezekre tehetem a magyarul tudó nemeseket, ezerre a papot. Helyreütik ezek a szélső vármegyék hiányosságát.

Ám hogy összesebben számoljak: Van kétszázezer nemes; van tízezer pap Magyarországon. Ha ennek fele tud magyarul és így százötezer között minden századik olvasna s venne magyar könyvet, mégis ezerötven könyv kellene. Kell-e összevontabb, lerágatottabb szám ennél? És ha már csakugyan ennek is a felét venném, azaz 525-öt, és ennyi vevő sem találkozna az előadott könyváruló

helyeknek elrendelgetése mellett a hazában; akkor, akkor jó éjszakát néked magadnak magadból veszteted szerző Izrael!!!“²⁰⁾

Vitkovicsnek e terve a „Tudományos Gyűjtemény“ 1821-iki évfolyamában egész terjedelmében megjelent. S mi lón a hatása? Semmi. S utána vethetjük: szerencsére, mert ha a megyéken mozgalom indul meg mellette, s a magyar irodalomnak terjesztése ily módon szerveződik és meggyökeresedik, könyvkiadásunk és könyvkereskedésünk nyilvánvalólag nehezebben és lassabban fejlett volna ki. A régi eljárás tarthatatlansága gyorsította a haladást; a szakemberek szaporodtak és a közvetítők szerepe évről-évre csökkent. De míg ez az állapot bekövetkezett, addig a közvetítők buzgóságától és összeköttetésétől függött a legtöbb. Érdekes bizonyosság erre Juranics László, plébános, később pécsi kanonok levele, melyet 1828, február 16-ról Bacsányi Jánosnak ír.

„Barátom, meg kell vallani — mondja, hogy a legjobb magyar munkák is nehezen kelnek nálunk. Kisfaludy Sándor, noha jeles író, mégis munkáit több helyen árultatta barátjai által, és még úgysis nehezen széledtek; csak én vittem neki magam a savanyúvízre 206 forintot belőle, előbb meg a káplánom küldött neki 160 forintot. A győriek észrevevén nálam munkádat, innen kellett nekik belőle küldenem. Mondhatom, majd 20 exemplárt magam szélesztettem el belőle, egyet a lukai herczeg tanítója szinte Rómába vitt el vele.

Kisfaludy Sándor „Szerelmei“ már ugyan régen jöttek ki, de nem emlékezem, hogy annyi időtől újra nyomattak volna, és még most is árultatnak. A Hunyadynak kinyomtatásában pedig, a mint maga beszéltette, igen megbukott. Hanem, édes Barátom, ha be akarod venni belőle pénzedet, ird meg hány példány kelt el belőle és hányat nyomtattál. Igen könnyű és bizonyos módja lesz annak elkelésében, csak egyedül Dunán innen: p. o. ha akarod, küldess Győrre Tóth József vicerectorhoz, az osztán abbul küldhetni fog Sopronyba és Óvárra, az nekem igen jó barátom és a sümeghi költő műveit is ez árulta. Óvárrott derék magyar ember a piarista rector, az ifjuság között többet eloszlatna, mert vélekedésem szerint hasznos lenne az ifjuság hasznára, — ugy ösmerem a sopronyi directort is, az is cselekedné. Szombathegyen ösmered Bitniczet, Fejérvárott megtenné Mayer József, külsővá-

²⁰⁾ *Vitkovits Mihály* Prózai munkái. Kiadja Szvorényi József. 221—222. l.

rosi plébános és esperest, és közölné az ifjuság tanítóival. Veszprém-ben Fliszár György, theologiai professor, ezek nekem mind jó barátim. Én meg magam küldhetnék Pécsre és Kaposvárra és így látod, hogy Dunán innen egyedül jó nagy része elkelhetne. Ird meg édes Barátom a szándékokodat, én magam ezen jó urakat meg fogom a dologra kérni.“²¹⁾

Bacsányi János elfogadta a tanácsot, s néhány esztendő múlva új kiadást értek versei.

No már most, a könyvkereskedés és könyvkiadás oly állapotában, a minőre ez adatok és adalékok vallanak, csodálkozhatunk-é, ha a Döbrentei folyóiratának megjelenése egyik esztendőről a másikra húzódott?! Sőt éppen azon csodálkozhatunk, hogy a 25 esztendőes fiatal ember egyáltalában kedvet és bátorságot érzett magában, hogy az akadályokkal megküzdjön. Mert nem pár lapnyi költői levélnek, még csak nem is néhány ivnyi versfüzetnek kiadása, hanem oly vállalatnak megindítása volt kérdésben, mely minden negyedesztendőben 12, az egész esztendő alatt 48 nagy ivből álljon. Nevét alig ismerte még más, mint Kis és Kazinczy, pár kezdő író, meg a gróf Gyulay-család és ennek rokonai, barátai. Ezek is inkább lelkesedésében, mint erejében bizhattak; s ezeken kívül nem nyujthatott sem kiadónak, sem közönségnek semmi kezességet, hogy időszaki írása pénzt érő lesz-e, s ha igen, mint szerkesztő vagy író győzni fogja-é kézirattal? Igazán minden attól függött, hogy egyéniségével minő érdeklődésre és felbuzdulásra fogja villanyozni ismerőseit és ezek minő erővel és kitartással sorakoznak vállalata biztosításához és elterjesztéséhez. A gróf Gyulay-ház pártfogása és támogatása szerzett neki Maecenásokat; gróf Bethlen Ádám özvegye, gróf Gyulay Katalin, gróf Gyulay Ferencz özvegye, Kohányi Kacsandy Zsuzsánna, báró Wesselényi Miklós özvegye, Cserey Heléna, s gr. Toldalagi László özvegye, gr. Korda Anna, valamint gr. Haller János, gr. Bethlen Gergely, Kenderesy Mihály, ktk 100–100 frtot adtak össze a folyóirat alapjára, Cserey Farkassal egyetemben, ki a programot nyomatta és a czim-rezet metszette ki a maga költségén, egytől-egyik a Gyulay-ház rokoni vagy baráti körébe tartoztak. Csupán Mártonfi József, az erdélyi püspök, ki legelőször küldötte meg a

²¹⁾ *Bacsányi-féle gyűjtemény.* Első sorozat, 30-ik darab. A Magyar tudományok Akadémia birtokában.

100 frt. alapító összeget, állott e körön kívül. Nehány barát pedig és néhány rajongó, leginkább papok és tanárok, a kik épúgy nemzeti kötelességnek és hivatásnak tekintették a magyar nyelvért és irodalomért lelkesedni, meggyűjtötték számára az előfizetőket. S gyűjtöttek összesen 30, Erdélyben 16, Magyarországon 13 s Ausztriában 1 helyen, és aláírtak 42 gyűjtőnél, Erdélyben 24-nél, Magyarországon 14-nél; Bécsben 4-nél.

Minő eredménnyel? Meg fogjuk látni.

II.

Éppen négy esztendő telt el, 1809. szeptemberétől 1813. októberéig, tudniillik a széphalmi és pesti látogatástól az első füzet sajtó alá eresztéséig, a míg a Döbrentei terve a nyomasztó s ma már szinte hihetetlen irodalmi viszonyok miatt megvalósulhatott. S e négy esztendő alatt mennyi küzdés és fáradozás, kérés és biztatás, reménykedés és elcsüggedés folyt és váltakozott egymással! Döbrentei levelet váltott, sőt levelezésbe bocsátkozott majdnem valamennyi ismerősével: a pártfogókkal, gyűjtőkkel s író barátaival. Toborzott vállalata, az Erdélyi Múzeum számára: de minő lassú haladással, bizonyosága lehet, hogy még 1814. januárjában is, a mint Kölcsey január 21-iki leveléből értesülünk, mindössze 390 előfizetője volt, s a népes és tudós Debreczenben 1813 október 30-ig egyetlen ember, 1814 január 21-éig három fizetett előre összesen. Jellemző Kölcseyre, jellemző az írók hangulatára s jellemző magára az egész korra, az a néhány észrevétel, melynek kíséretében Kölcsey e két adatot Döbrenteivel közli. Ama részletezés és megvilágítás után, melyet századunk első negyedének könyvkereskedéséről és könyvkiadásáról adtunk, szükségszerű kiegészítésnek tetszenek a Kölcsey szavai. Hiszen a kortárs itélete hangzik bennök. „A mi nemzeti literatúránknak — írja az októberi levelében — nem nyujta kedvező pályát a sors; de adott nekünk szent érzeményeket a darabos pályán; s ha magunkat egymásban feltaláljuk s szeretjük, nem vigasztalhatjuk s hevitjük-e köztünk a hanyatlót azzal, a mit Apollon a trójai hősöknek mondott: Nem tudnátok-e oly férfiak lenni, hogy a sorsnak elle-

nére is győzedelmet vegyetek?²²⁾ A férfias bátorítás e határozott hangja azonban hamar elcsendül, Kölcsey egészen a megadó pes-simismusba esik.

„Én azok közül való vagyok — mondja január 21-én — kiknek reményök nyelvünk virágzására nézve nem nagy. Hijában nézek előre, semmi szélesebb, szebb pálya nem nyílik fel; s literaturánk studiuma privát-studium marad mind végig. Nehány napokkal ez előtt e tárgy vala Dr. Szentgyörgyinéél Debreczenben beszélgetésünk. A németeket hozta fel; s ezeknek példájával akart nyújtani vigasztalást. Nem! A magyar publicum Schillereket és Göthéket nem nevelhet; ezt írja egyszer superintendens Kis: s jaj nekünk, hogy Kisnek igaza van! Miért áldozzuk fel időnket, életünket? . . . Ha kineveltettünk a köznéptől, hogy inkább ezt csináltuk, mint gazdaságot gyűjtöttünk: azzal mi nem gondolunk, mert kevélyebbek vagyunk, hogy sem gondolhatnánk; sőt igaz az, hogy sok részben boldogoknak érezzük magunkat, mert ezen studium által szívek fűzetnek együvé, kik különben egymást fel nem találhatták volna. De midőn elmentünkör is éreztünk kell, hogy fá-találhatták volna. De midőn elmentünkör is éreztünk kell, hogy fáradásunk az egészre nézve füstbe ment, s törekedéseink resultatumok nélkül maradtak; meg fog-e azon gondolat majd nyugtatni: Te megtettél mindent, a mit tenned lehetett, s önérzeted legyen jutalom. . . . Kicsiny vigasztalás valóban, midőn a sorsot vesszük elő, s azt mondjuk, hogy ez nem eshetett másképpen. Ott, hol nincs többé helye a reménynek, nem jöhet fel egyéb a kétségbeesésnél; s úgy vagyunk, mint a ki nagy fájdalmaiban többé nem érez.

Inkább férfiú vagyok, mint sem asszonyi panaszra fakadozzak; s én ki megtanultam magányos kedvetlenségeimet eltűrni, eltűrhetem a közönségest is. De ezen gondolatok, bár nem nyomhatják is el bennem a szelid mély érzéseket, melyek poesisomnak characterét teszik, mégis sokszor keserű leszek temperamentumomnak ellenére; s megvallom, gyakran teszek olyat, milyenre csak azon gyermek vetemedik, ki haragjában legkedvesebb játékait rontja széllyel.²³⁾

S nincs Kölcseynek egyéb reménysége és vigasztalása, mint-hogy emlékezetöket a maradék tisztelettel említi majd. Szerencsére Döbrentei, vérmesebb és tevékenyebb levén, jobban bizott s leg-

²²⁾ *Kölcsey Ferencz*: Minden munkái. Toldy Ferencz által. Pest, 1861. VIII. k. 148. l.

²³⁾ *Ugyanaz*. VIII. k. 149—150. l.

alább egyelőre nem csalatkozott. A mint a füzet nyomása haladt előre, úgy szaporodtak az előfizetők; mire elkészült, számok jóval fölülmulta az 500-at, a második füzet megjelenésekor 650-nél többre rúgott, a harmadik és negyedik füzettel pedig megközelítette a 750-et. Döbrentei, a ki maga is lelkesedett, értett a mások föllelkesítéséhez, a gyűjtők hazafiúságának vagy hiúságának fölébresztéséhez. Ha valaki nagyobb számban gyűjtött aláírókat, vagy rendelt meg példányokat, azt nemcsak magán levélben, de a közönség előtt is nyomtatásban, külön megköszönte és megdicsérte. Mivel Pápai Sámuel, a „Magyar Literatura ismeretének“ tudós írója ajánlkozott, hogy akár lesz, akár nem lesz előfizetője, 10 példányt elvállal: Döbrentei méltónak találta ezt a hazafiságot, hogy külön megköszönje; mivel Kozma Gergely, szent-gericzei unitárius pap, minden felszólítás nélkül, a maga felbuzdulásából és jó szántából 20 aláíróat küldött; meleg háláskodással ismeri el fáradságát; s mivel Kiss József, alsó-fehérvármegyei jegyző 39 előfizetőt szerzett: különös dicsréttel hangoztatja, hogy bár csak minden vármegyében volna egy-egy lelkes barátja literatúránknak, a ki a gyűléseken a megjelenő magyar munkákra előfizetést vagy aláírást szedni nem sajnálna; mert azon gyűléseken jön össze a nemesség, a mely közé véleménye szerint ilyen útonmódon lehetne bevinni a magyar irodalom szeretetét; hiszen a megyéknek kellene a magyar írók közönségének lenni! Gróf Haller Krisztinához, Cserey Farkas hitveséhez pedig a második füzet élén hálás nyílt levelet ír, hogy azok sorába akar állani, kik időszaki folyóírására előfizetőket gyűjtenek. „A közönséges szokás szerint — mondja a többek között — dicsrétekre kellene ereszkeudnem. De ha cselekedeteink szépek, jók, azokra nincs szükségek. Ezeknek egyedül hírek is véghez viszi azt, hogy a nemes érzésűek figyelmekre méltókká tartsanak. Óhajtom, hogy nemzetünk életmenetelét minél több fő-asszonyságok is kívánják, s a hol csak lehet, mutassák meg, hogy a hazának hív leányai. Nagyon sokat segíthetnek, ha a nemzet dicsőségét érzik, ha egy alkalmatosságot is el nem mulasztanak, melyben nyelvünknek felsegítésére hasznot tehetnek. Intsék gyermekeiket arra, hogy a hazának szeretete szebb érzéseink közé tartozik, hogy valamint azon familiának,

re gyászolod. Mi csudálatos hit s erkölestudományt foglal magában, mi varrázskönyv lehet ez? mely az emberiségnek körülbelül hatodrészt játszóttatja, sokszor dühbe hozta! Jer kedves nemzetünk! nézd, olvasd, bámulj: Magyar Alkorán jut kezvedbe. — Nemzeti nyelven! Ez a nagy jelszó, hogy az európai nagy nemzetek sorában álljunk, hogy hazánkat egygyé, egészszé, erőssé tegyük!“

Végre a fordítók „nemesi becsület-szavukat“ kötik le, hogy a munka 1831. július havában megjelenik, és benne senki csalatkozni nem fog.

Döbrentei ugyan ily erőlködésbe és fogadkozásba nem esett, de tapasztalva a nehézséget s ismerve a közönyösséget. a maga egész vérmességével és hevesességével küzdött mind a kettő ellen. S hitte, hogy leküzdi; hitte, hogy az irodalomnak hódít. E hite és kitartása erejének köszönhetette, hogy időszaki folyóírása, az „Erdélyi Múzeum,“ 1814. elején, Kolozsvártt, hová időközben tanítványával beköltözött, csakugyan megindulhatott. Előbeszéde, melylyel az első füzet megnyilik, buzdításaihoz és hálálkodásaihoz illő édekes vegyüléké a nemes maga-felhevülésnek, serkentésnek, programnak, mentegetésnek és magyarázgatásnak. Hangsúlyozva emeli ki, hogy a vállalat célja, iránya — nem valamely irói büszkeségnek kielégítése, hanem a nemzeti literatura körül való igyekezeteknek mozgásba hozása. Ezért égett, s ennek a dicsőség igaz polczára való fölemeltetését óhajtja melegséggel.

„Szabad léssen itten — ugymond — akárkinek is megjeleni. S azt, hogy számos jó munkás társak ne találkozzanak, a kiadó fel nem teszi. Fel kell óbrednünk veszteglésünkből, mert ámbár a jelenvaló időkbén több magyar irások jelennek is meg, mint akkor, midőn még szemünk fel nem nyilt; mégis tudósainknak számokhoz képpest Literaturánk mezeje igen kevés számu gyümölcsöt hoz esztendőnként, s még nagyobb részben csak veszteglünk. Hány megfutni való pálya van még, mely nagy elméket vár! Az álom, mely a nemzeti nyelven ólom szárnyakkal ült, eléggé fájdalmasan hosszú volt. Mi már látjuk, hová mehetünk, mit nyerhetünk annak becsbentartása által, és látva ne cselekedjünk? Illeti-e a férfit, a nagyratörekvő lelket, az akadályoknak leveretett lélekkel való elnézése? A tisztán látó ész, mely érti, mit s miként kellene cselekedni, hogy azzal a közönségnek használjon, ha munkátlan, skatulyába zárt arany. Látni mennyei ragyogásában a

nemest, hasznost, melynek a nemzet közé elplántálásán talán mi is se-
gíthetnénk; de ezt nem eszközteni, mely emberi elrendeltetésünkkel
kicsinyítő tengés a világon! Érczetek buzgóságot hazafiak, készíttetek
olyan munkákat, melyek az idegenekéinek erejével hatalmasan megvív-
nak! A tiszta érzésű unokák nyelvére meleg szív fogja adni a nemes
fáradtságért a dicséretet, s lesz idő, melyben a nemes pályát futottnak
hamva felé áldva fogja tenni az emléket, az érdemet megismerő ma-
radék. De minek a serkentés? Csak az teszen nagyot, a ki idegen éb-
resztgetés nélkül is tudja magát a véghezvitelre önnön magától gyu-
lasztani. Magunktól kell az áldozó tüzet fentartani tudnunk, mely szen-
tül égjen mint a Vesztáké.“

Aztán felsorolja, hogy mik lesznek a Muzeumnak tárgyai:

1. Hazai s külföldi híres és érdemes személyek életrírása.
2. Nemzetek characterét s azoknak földjeiket ismertető úta-
zásoknak rövid kihúzásai.
3. Hazánk történeteit vagy nyelvünk régibb állapotját vilá-
gosítható megjegyzések.
4. A poesis némely nemeinek theoriája s Versek.
5. Az olaszok, francziák, anglusok, németek Literaturájok-
nak bővebb ismertetése.
6. Erkölcsi Elbeszélések.
7. Magyar és olyan nem magyar írásoknak, melyek hazán-
kat illetik, kritikai megítéltetése.
8. Nevelést tárgyazó gondolatok s észrevételek.
9. Minden füzetnek végén tudósító levelek, melyekben ha-
zánkfiainak literaturai s egyéb haaznos igyekezeteik felől hírek
lesznek, vagy hasznos felfedezéseket megismertetnek.²⁵⁾

Ha e programmot összehasonlítjuk akár a Magyar Mu-
zeum, akár az Orpheus programjával: sokkal gazdagabbnak
találjuk. Mire törekedett a Magyar Muzeum? Arra, hogy a német
folyóiratok: a Brémai Beiträge, a német Merkur s a német Mu-
zeum mintájára, melyek a mult század második felében virágzot-
tak, oly gyűjteményt adjon, mely a tudományoknak és hazai nyelv-
nek előmozdítására szolgáljon, abból a meggyőződésből indulva ki,
hogy az efféle gyűjtemények, ha különféle válogatott jó darabok-

²⁵⁾ Erdélyi Muzeum. Kolozsvárott, 1814. I. füzet előbeszédében.

ból állanak, mind a nemzetnek kedvet adnak az olvasásra, mind pedig az íróknak alkalmatosságot szolgáltatnak, holmi jeles munkáskáikat, melyet különben talán esmeretlenül maradtak volna, számos kézbe s közönséges esmeretségre juttatni. Semmi határozottabb feladatot magának ki nem tűz, semmi kört magának meg nem állapít: mindössze annyit mond, hogy fölveszi mindazon kisebb szabásu munkákat, melyek a hazai nyelvnek gyarapítására s a tudományoknak hazánkban való terjesztésére szolgálnak; s jegyzetképpen veti még utána, hogy leginkább a poézist illető irásokat fogja közleni, mert a nyelvet leginkább ezek fejlesztik: de mivel a mélyebb tudományokból is fordulhatnak olyan darabok elő, melyek ugyanazon tárgyra nem keveset hatnak, tehát a gyűjteménynek inkább tágasabb, mint sem szoros értelmű nevezetet akart adni. Éppen azért egymásra következnek benne, tervszerű beosztás nélkül, az eredeti és fordított versek, közben néhány vázlatos irodalmi ismertetés, minők a Verseghy Ferencz és Ráday Gedeon átdolgozásai, a Kazinczy Ferencz és Bacsányi János írói jellemzései, mindenütt dicsérettel, tárgyias kritika nélkül, de a költői művek aránytalan sokaságban vannak a széptudományi és irodalomtörténeti kísérletekkel szemben. S mire törekedett az Orpheus? Arra, hogy leginkább 3 tárgy körében mozogjon. Első tárgya a józan gondolkozás, vagyis a babonáságtól megtisztult religió, s eleve áttatásoktól ment philosophia; második tárgya a nyelv tökéletesítése, leginkább a költészet mivelése, régibb és újabb versek közlése által, akár megütik a mértéket, akár nem, mert nemcsak követendő példányokul, de a kor adalékaiképpen is fölveszi őket; harmadik tárgya a magyar történet, e nevezet alá foglalja mindazt, a mi a nemzet fejlődését, gazdagságát, műveltségét s jellemét illeti. S az Orpheus e programmot iparkodott is beváltani, azonban a Kazinczy gyakori hivatalos útazása miatt inkább a nyomtató, mint maga a szerkesztő állította össze, s minden füzete épp oly egyoldalú és tervtelen, mint a Magyar Múzeum. Legfeljebb tudósító levelei által különbözik.

Döbrentei sokkal határozottabban és részletesebben kijelöli időszaki írása körét, mint Bacsányi vagy Kazinczy kijelölte. A széptudományi és irodalomtörténeti dolgozatokra nagyobb fontosságot helyez, a négy leggazdagabb külföldi irodalmat, melyből me-

ríteni szándékszik, külön-külön megnevezi, a mivel egyszersmind sejteti, hogy nem akar elfogult inádjó és követője lenni egyiknek sem; a híres és érdeemes személyek életírásának művelésével bensőbb összeköttetésbe hozza a közéletet az irodalommal, a házánkra vonatkozó idegen művek rendszeres és következetes ismeretetésével a külföldet Magyarországgal; azonkívül az ethikát, paedagogiát és kritikát ő veszi fel először programmjába, mint önálló tudományokat. Az ethika azonban inkább arra való nála, hogy a nevelés céljának szolgáljon. A paedagogiát és kritikát kívánja különösen ápolni. Miért? Megokolja néhány szóval. A paedagogiát azért, mert nálunk ez a mező még szinte egészen parlagon áll, miért szükséges és kívánatos volna, hogy a szakértők fogyatkozásairól és hiányairól véleményeket elmondanak; a kritikát azért, mert a józan kritika, mely a munkáknak magas szépségeit, de fogyatkozásait is kijeleli, nagyon segíti a tiszta izlésnek, érzésnek terjedését, s akármely nemzetnek is az írásban való haladását.

„De ezen méltóságában — a mint a programm fejtegeti — csak akkor marad meg, ha rajta félszeregeket nem veszünk észre, s önmön maga magát kritika alá nem adja. Tiszta belátású lélek dictálja ötet, mivel érzés igazgatja, nem veszen a bosszútól epét, sokkal nemesb, mintsem hogy az irigységtől magát alacsonyságra hagyná ragadtatni. Nem a személyt nézi, hanem a dolgot, s midőn éppen azt feltalálta, a mit méltán dicsérhet, megfelejtkezik, ha az író barátja-e vagy ellensége. Magaviselete mértékletes, szava nem indulatos: hanem a valóságot csendesen kereső. Mikor szépre akad, felmelegedve kiált fel, a disztelent látván, azt kitörli ugyan, de ahhoz hasonló disztelen mocskolásokat elkerül, mert nemes kényessége azontúl emeli. A kritika szerinte az igazság leánya.²⁶⁾ A mint e magyarázatból kitetszik, Döbrentei egyedül a tárgyias kritikát jellemzi és fogadja el; a psychologiai kritikát, mely a műnek jellemző tulajdonságaiból következtetést von az író egyéniségére, lelke és tehetsége eredeti tulajdonságaira, és viszont, egyelőre nem ismeri, később kizárja vállalata köréből. Különböben akár kritika, akár egyéb dolgozat, a mit valaki beküld, szabad tetszése szerint névvel vagy névtelenül küldheti; a kiadó csak azt követeli meg, hogy tárgyak fontos, s magyarságok tiszta és csinos legyen.

²⁶⁾ *Erdélyi Múzeum*. Kolozsvárott, 1814. I. füzet előbeszédében.

S a mikor Döbrentei e programot kifejti, ugyanakkor tapasztalatlan ifjúságának daczára óvatos számítással és előrelátással kijelenti: mikép nem kötelezi magát arra, hogy valamennyi fűzet minden szakból fog hozni közleményeket; a részletes felsorolás inkább az írók tájékozása végett készült, hogy micsoda körben dolgozzanak, mint az olvasók számára ígéretül és biztosításul; a fűzetek tartalma attól függ teljesen, hogy minő művek érkeznek a kiadóhoz. S nem kötelezi magát arra, hogy minden negyedévben, a mint az előleges hirdás tervezte, meg fog egy-egy fűzet jelenni, mert a fűzetek élén álló arcképek metszése s a nyomtatás nehézsége bizonynyal nem egyszer akadékul fognak szolgálni. Így lón a vállalat időszaki s ném évnegyedes folyóírás. A következők megmutatta, hogy ez az ovatosság felette jó volt, mert a második fűzet csak esztendő mulva jöhetett ki sajtó alól, Trattner nyomásában. Az „Erdélyi Muzéum“ sok halogatással és sok költséggel szerzett tulajdon betüinek újra felállítása, mint az utolsó lap rövid megjegyzése vallja, annyi időbe és vesződségbe került, mikép Döbrentei, nehogy a közönséget megvárakoztassa, a felállításig Pesten adta ki a vállalatot. Aztán ott nyomatta végésvégig. — bár Kolozsváott szerkesztette.

A szerkesztés tekintetében Döbrentei nem bizakodott egészen a maga erejére, a maga itéletére és ismeretére; sőt egyenesen kinyilatkozta, hogy nem akar a begyülemző munkák főkritikusa lenni, csak az észnek és izlésnek bélyege legyen rajtok, fölveszi őket, noha nem mindenben egyeznek is meg nézeteivel. Az ilyen gyűjtemények hivatása éppen az, hogy a különböző gondolkozások és írások találkozhassanak bennök. A bíráló végezzen az íróval és viszont.²⁷⁾ Az önálló szerkesztés helyett a társas szerkesztést fogadta el, s egész kis tudományos társaságot szervezett maga körül. Ez vala abban az időben nálunk a szerkesztés elve és módja, s kezdő irodalomban ez mindenütt. Ezért olyan szintelenek és háttározatlanok az első folyóiratok. Nem egy kiváló író egyénisége és iránya érvényesül bennök, hanem több ember különböző egyénisége és iránya, hogy annál változatosabbak és tartalmasabbak legyenek, s annál kiterjedtebb érdeklődést ébreszszenek. A mikor a „Tudományos Gyűjtemény“, még a Muzéum idejében,

²⁷⁾ *Erdélyi Muzéum*. Kolozsvárott, 1814. I. fűzet előbeszédében.

megalapult, hasonló szerkesztéssel indult meg. Alapítói a helyett, hogy egyetlen ember kezére bízták volna, egész bizottságot választottak mellé, melynek volt elnöke, ülnöke, szerkesztője, kik aztán mindenféle megszabásokat és határozatokat hoztak; de úgy jártak velök, Vitkovics szerint, mint a paraszt a rákokkal, hogy a levelekben vannak; mert a mikor a bizottság összegyült, csak azt lehetett hallani, mint Vitkovics Kazinczynak, 1819. április 14-én zugolódva jelenti, hogy ezt vagy azt a dolgot be kell venni: mert pap, mert báró, mert pápista, mert protestáns, mert professor, mert ifjú, mert tehetős, mert sok praenúmeránst szerzett, a ki írta. Így a munka sorsa felett nem belső értéke, hanem az író állása, vallása, vagy összeköttetése döntött.²⁸⁾

Döbrentei, úgy látszik, a társas szerkesztésnek daczára bizonyos önállóságot megőrzött. Mert a Muzeum tanácsa, hogy ez alkalmas szóval éljünk, inkább tanácsadó, mint határozó volt. Minden héten, vagy hónapban, egyszer összegyült Döbrenteinél, s ülést tartott. Az ülésben az író, ha a tanács tagja vagy vendége volt, legtöbbször pedig maga Döbrentei, mint előadó felolvasta az elkészített és beküldött dolgozatokat; aztán mindenki megtette rájok a tartalmat és nyelvet illető megjegyzéseit s megokolta az esetleg szükséges változtatásokat; Döbrentei meg végig hallgatta az eszmecserét, s közölte az ajánlott változtatást a szerzővel, ha jónak látta, vagy megtette maga, ha a közlést szükségtelennek tartotta.²⁹⁾ Természetes, hogy a végrehajtás az ő joga és kötelessége lévén, főleg az ő felfogása érvényesült abban; sőt a mint a Kölcseyhez és gróf Dessewffyhez szóló leveleiből meggyőződhetünk, fejtegetéseiben a maga egyénisége és iránya nyilatkozik függetlenül és határozottan. Mire való tehát a Muzeum tanácsa? Egyfelől arra, hogy egész kis tudományos társaság lévén, mindenféle szakot megbírálhasson és ellenőrizhessen, s így a kiadó szerkesztőnek minden kérdésben egyszerre felvilágosítást és támasztékot adhasson: másfelől arra, hogy az érdeklődést és buzgóságot a munkásság és szerkesztés tekintetében minél szélesebb körben fölkeltse, fentartsa. Döbrentei valóban elismerésre méltó tapintatot s meg-

²⁸⁾ *Vitkovics Mihály*: Válogatott levelei. Szvorényi József kiadása. 173. 1.

²⁹⁾ *Erdélyi Múzeum*. Pest, 1818. X. füzet. 5—7 l.

lepő ügyességet árul el a szerkesztőség, illetőleg tanács összeállításában; mert bele von gondos figyelemmel minden felekezetet, összehozza és összeszoktatja benne, 5 esztendőn keresztül, 1814-től 1818-ig, az egyszerű tudóst az előkelő világgal; így megérteti velök, hogy a Muzéum célja nem felekezeti, hanem nemzeti, hogy az irodalomnak és társadalomnak kölcsönös támogatással s egyenlő hív igyekezettel kell a nemzeti nyelvet felkarolnia; hogy az irodalomnak mindig javára válik, ha a műveltebb körökkel közvetlen érintkezésben áll, kivánságáról és izléséről közvetlenül értesül.

Hát erre való a Muzéum tanácsa.

Vannak benne tanárok, papok, főurak.

Ott vannak Buzna Lázár és Koros Imre, az érdemes kegyes-rend tagjai; az a lyceumban a mathesis tanára s a classikaj irodalmak alapos ismerője; ez aligazgató, egyszersmind a könyvnyomtató műhely vezetője, ki a beosztásra és kiállításra nézve gyakorlati útbaigazításokkal szolgálhat; Lengyel István és Szilveszter György, az a reformátusok főiskolájában a philosophiának, ez az unitáriusokéban a theológiának tanára, mind a kettő okos és tanult ember, a megbeszélésre kész, de az irástól húzakodik; ott Molnos Dávid, unitárius igazgató, a történelmet és földleírást nemesak tanítja, de kutatja is; szorgalmas tudós, a ki fordítja Thukydidest, megismerteti Polynesiát Libu hercege történeteivel, s összefoglalja rövid előadásban, hogy micsoda lépéseket tettek eleitől fogva a földszíne megismerésére, mennyit ismerünk abból és mi vagyon még hátra? Ott Szilágyi Ferencz, református igazgató, kinek kedves külsője vonz, mély tudománya tiszteletre ébreszt; a classikai irodalombeli jártassága és szónoki ereje már a külföldön megalapította hírnevét, mely azóta itthon mindég növekedőben. Az első, a ki Erdélyben a történetet magyar nyelven kidolgozta s úgy adja elő. Magyarul és latinul egyenlő szabatossággal és csinnal ír. A Muzéumban a házi és iskolai nevelést hasonlítja össze; értekezése velős gondolkozásról és bő tapasztalásról tanuskodik. Ott van Buczy Emil, kinek költői tehetsége és nemes izlése beható classikai tanulmányokon nevelődött; egy ideig, a mig bécsi magasabb képzése tartott, lelke egészen a görög és római költők világában

élt, a választékosságot és tisztaságot tőlök sajátította el. Eszménye — a szép, melynek buzgó terjesztője és magyarázója: ő az első, a ki Erdélyben, a nagyszebeni főiskolán, 1813-ban, az aesthetikát tanítani kezdte; a ki azóta, bár tanszékétől megvált, mint nevelő, mint költő és író egyre hirdeti. Kazinczynak hiv tiszteelője s Döbrenteinek legserényebb dolgozó-társa, kinek dalai, ódái s aestheticai értekezései a görög genieről, görög tragédiáról, s az elmének az izlés munkáiban való kifejlődéséről költői hivatásra és világos tudásra mutatnak.³⁰⁾

S ott vannak aztán a felekezetek papjai: Döme Károly kanonok, ki a lelkesedést, még II. József és II. Lipót mozgalmas éveiben, a pozsonyi kispapok között szívta be; szóval és tollal, dicséretes szorgalommal buzog az irodalomért, költői és egyházi műveket írva és fordítva; az új püspök, gróf Batthányi Ignác és Mártonffy József méltó utódja, Rúdnay Sándor, a Duna mellől, izsai plébániájából hozta magával; Szabó János kanonok, előbb Gyulafehérvárott, az egyházi jog tanára, most kolozsvári plébános, mint nevelő és szónok kiváló, a paedagogiai és vallási irodalomban egyenlőképpen jártas; Hegedüs Sámuel, előbb a reformatus egyház papja, majd a theologia tanára, széles ismeretekkel a római irodalomban, történelemben s aesthetikában, melyet Buczy példája után másodikul ő kezdett előadni, 1815-ben, Nagy-Enyeden; kitünő szónok, ír magvas beszédeket, hangulatos verseket, s lefordítja Barthelemy „Anacharsis utazását”; Szász Mózes unitárius lelkész, nagy olvasottsággal és alapossággal bír a régi világ ismeretében; értekezése az egyiptomiak, persák, görögök és rómaiak nevelése módjáról gondolkozó főre vall, s becsületére válik mind az írónak, mind a Muzeumnak; reánk annyival érdekesebb, mert ösztönzésül és alkalmul szolgál Döbrentei neveléstani nézeteinek töredékes kifejtésére; s ott van Liedemann Márton, ki, noha új ember e bérczes kis országban, már is közbecsülésnek tárgya. A szászok lelkipásztora, de szive magyar, s nyelvünk és irodalmunk munkásaihoz örömmel és készségesen csatlakozik; látszik rajta, hogy szepesi, nem erdélyi szász. Előbb lőcsei igazgató volt, de jó neve elterjedt idáig, s a fejlődő kolozs-

³⁰⁾ *Kazinczy Ferencz*: Erdélyi levelek. Abafi Lajos kiadása. 84. l. S. *Ferenczy Dániel* · *Magyar* írók. I. kötet. Pest, 1856. 65 l.

vári lutheránus egyház megválasztotta. Mestere a szónak, valamint a törekvésnek, a belmagyarutczai templom az ő műve, ő építteti. A német és classikai irodalomban teljesen otthonos, a tanácsban nagyon használható.³¹⁾

S ott vannak végre a főurak és pártfogók: Fricsi Fekete Ferencz, a nyájas öreg, kinek élete, Kazinczy szép szavai szerint, halkkal s hasznot hajtva fut el, mint a völgy ere. Régi híres nemzetsége, s Erdély első házaival való rokonsága emeli nevét és befolyását a közönségre; ott barátja, b. Naláczy József is olykor, kivel három évtized előtt együtt járta meg Bécsset, hogy az 1784-iki erdélyi oláh pusztításról bizalmas és részletes jelentést tegyen, s most együtt látogat a Muzeum tanácsába, hogy a jóban közreműködjék. Nemcsak nagy műveltségével és gazdag tapasztalataival használ; maga is munkálkodik, megírja gróf Teleki József, kormányiszéki tanácsos életét s lefordítja az egész angol spectatort.³²⁾ Naláczy zordabb nála. Bajuszsa vad, vastag gyászöltözete hanyag; külső kinézésében semmi sincs már abból a szép ifjuból, ki egykor Mária Terézia testőrségében is feltűnt. Csak lelke és tüze a régi. Élő és kegyeletes emléke az irodalmi újraébredés korának, mikor álmodozástól és reménykedéstől lelkesedésre lobbanva, a Bessenyei, Barsay s Báróczy társaságában, csinos magyarsággal fordított D'Armandból, később Youngból. Már a 70-hez közeledik, de még kiveri a vívó-tört a daliás Wesselényi kezéből s kitartja végig a gyakorló időt, s még fiatalos rajongással buzog a nemzeti nyelvért és irodalomért.³³⁾ S ott van Cserey Farkas, a nagy Wesselényi sógora, Kazinczy heves tisztelője; sima és szeretetreméltó, lovag a szó nemes értelmében; műpártolásáról és műismeretéről híres, s neve a külföldön is ösmeretes. Krasznai udvar-háza gazdag műgyűjteményével nagybecsű muzeum. Kameák, drága kövek, római hamv-vedrek, etruszk és herculanumi vásák s érdekes metszetek ékesítik. Kertje Erdélyben az első fűvész kert, melyet szenvedélylyel és szakértelemmel gara-

³¹⁾ *Kazinczy Ferencz*: Erdélyi Levelek. Abafi Lajos kiadása. 71. 84. I. S. *Ferenczy Daniélik*: Magyar írók. Pest, 1856. I. kötet. 65. 182. I.

³²⁾ *Kazinczy Ferencz*: Összes költemények. Abafi Lajos kiadása II. kötet 61. I.

³³⁾ *Kazinczy Ferencz*: Erdélyi Levelek. Abafi Lajos kiadása 83 I.

pít, e végett tudományos összeköttetésben és levelezésben áll kora legjelesebb fűvészeivel: a berlini Wildenow-val, a párisi Regnault-tal, s a prágai Nowodworskyval. Tagja a berlini physicai s a je-nai mineralogiai társaságnak. Ir a falusi nevelés módjáról, az or-szágos fűvész-kert felállításáról. Izlése kimivelt, összeköttetése szé-les.³⁴⁾ S ott utoljára, de nem utolsó, Kenderesy Mihály. Ifjabb korában még hevesebb vérrel, Hunyadvármegye hirneves ellenzéki követe és főszolgabirája volt, most kormányzéki tanácsos. Az idő-vel lehiggadt; járása, magaviselete nehézkes, jelleme erős, sőt sokszor érdes, de pártatlansága és igazságossága miatt nagy tisz-teletnak és befolyásnak örvend. Kazinczy új Fabriciusnak festi, a ki

„S:ive érzéseitől nehezebben hajolhat el, a hogy
Fenn ösvényétől az egck szép fénye hajolhat;
S a ki, midőn a fergetek rárontanak, ámbár
Némulást javasol neki a lelketlen okosság,
Azt teszi, a mit az ész, a tiszt, s szép lelke parancsol.³⁵⁾

Nem író, de mindannak, a mi a tudományosságot és költészetet előmozdíthatja, áldozatra kész támogatója. Irodalomról és nyelv-ről önállólag ítél. Kazinczyban becsüli a szép izlést, de idegenes-ségeit megrójjá. Virág a kedvencze, érte hevül leginkább. Ő az első, a ki Erdélyben a rimetlen mértékes verseket dicsérgeti, Bu-czy Emilt, Zsombory Lászlót, s általában az ifjakat azok irására serkenti.³⁶⁾ Virágot leveleivel föl-fölkeresi, s egyszer akaratlanul tré-fás zavarba hozza. Az egyik levele, a mint Döbrentei a kedves ap-róságot elbeszéli, így kezdődött: „Kedves Virágom, a ki e soro-kat kezedbe adja, csókold meg, mert nekem kedvesem.“ S ki adta kezébe? Egy budai szép leány. A szent öreg, pap létére bizony megzavarodott: hogyan cselekedje meg? Kérdezte a leányt, kitől kapta a levelet, nem tudta megmondani. Jó idő mulva aztán ki-sült, hogy Kenderesy fiától, ki többször kereste vele Virágot, de nem találta otthon, s úgy bizta a szomszédbeli leányra átadás vé-gett . . . Kenderesy izlésének a Muzeum iránya éppen megfelelt s örömet segítette elő.

³⁴⁾ *Kazinczy Ferencz*: Erdélyi Levelek: Abafi Lajos kiadása. 56—62. l.

³⁵⁾ *Kazinczy Ferencz*: Összes költeményei. Abafi Lajos kiadása. II. kö-tet. 60. l.

³⁶⁾ *Kazinczy Ferencz*: Erdélyi Levelek. Abafi Lajos Kiadása. 76—77. l.

Ime, a Döbrentei társasága, a Muzeum tanácsa. Tagjai egytől egyig állásos, előkelő férfiak, a kik vezérszerepet játszanak Kolozsvárott. S Döbrentei, fiatalságának daczára, a maga élő és éltető buzgóságával, nemcsak megnyeri, de vezeti őket; köztök a közép-pontot képezi végig. Gyűléseikben, a mint önmaga dicsekedve és dicsérve mondja el: „teljes megnyugovást lehetett érezni egyebek közt, a többféle vallásnak barátságos együttlételén is. Egyiknek se jutott eszébe a különböző vélekedés miatt, fájdalom, magát mástutt még most a XIX. században is mutató egyenetlenség.“³⁷⁾ Kölcső nők jóakarattal működtek közre: hogy a vállalat minél életre valóbb, minél változatosabb, s az irodalomra minél termékenyítőbb legyen.

S minő volt?

Erre a kérdésre természetesen ma már csak oly ítéletet mondhatunk, mely csak a folyóirat általános értékére és hatására szorítkozik; az egyes füzetek és még inkább egyes közlemények vizsgálása hiába való és háládatlan munka volna. Hiszen az Erdélyi Muzeum megindulása és megszűnése óta 70 esztendő mult el, mi alatt költészetünk és szépprózánk felvirágzott, a tudományos irodalom minden ága kifejlett. Még akkor egyedül a költészet fakadozott, minden egyéb teljesen parlagon hevert; de költőink közül is alig néhánynak neve volt a közönség előtt ismeretes: Virág, Csokonay, Dayka, Berzsenyi, Kisfaludy Sándor és Kazinczy Ferencz képezte az egész koszorút; a többi alig jöhetett számba.

Minden európai keresztyén nemzet — jellemzi ez állapotot Döbrentei a Kölcseyhez 1814. január 31-én írott levelében -- előbb vagyon nálunknál s nem ragyog sugár élémehetésünknek. Egy-egy vármegyében van egy jeles fő, egy szép lélek, a ki valamit dolgozik, vagy legalább effelől gondolkodik; közönségesen pedig szunyadnak; mohón kapják a külföldit, ha rossz is, a magunkéról pedig megfélejtkeznek. (A Geniek, édes Kölcseym, nem ily környűl állások között fejlődnek ki.) Csak egy-egy enthusiamussal bíró ifjú vágja magát keresztül, a ragyogó ideáltól vonattatva; s majd ez is lankadni kezd, midőn látja zsibbadásban levő publicomunkat. Nehányszor mondtam ma-

³⁷⁾ *Erdélyi Muzéum*. Pest, 1818. X kötet. 6. l.

gamuak, ezeket elnézve: Miért adta nekem a természet Nemzetem állapotját oly mélyen érzem, hogy oly sok fájdalmaim legyenek? Mindazonáltal azon érzés, mely bennünket emelni szokott, tartson fenn. Vívjuk a harcot, a míg lehet. A Morálnak megnyugtató szava, azt tartom, nem tartozik a litteratori fáradtság önnön megnyugtatójához. Az csendes bátorságban is fénylik magának; mert hiszi, hogy a jobbak s őt közelebből ismerők megmentik. Az írói léleknek vágyásai különbözők ezétől. Ez fényleni szeretné látni nemzetét. Magyar íróinknak kedvek éppen azért mulik el, s nem mutatkozik egész lelkeségében, mert látja, hogy az ő kerülete kicsiny kerület. A mi írónk nevei, kettőt hármát kivéve, még igen kicsiny nevek; még mi ifjakul, semmit sem tettünk néhány apróbb dalok irásánál; ezek pedig, mint az ének hangja hamar elreppennek; te és Szemere, tehettek nagyot, körülállástok is nagyon segíthet. Azért menj bátran, barátom, a pályán.“³⁸⁾

És mégis el kell ismernünk, hogy Döbrentei ez állapotban nemcsak létre hozta és fentartotta, de elismerésre méltó magas színvonalon tartotta fenn az Erdélyi Muzeumot. Minden egyes fűzet tartalma gazdag és változatos, kiszabott programja keretében mozgó és annak megfelelő, bár nem mindegyik egyenlő értékkel bíró. Nem is lehet, hiszen nagyon kicsiny írói körre támaszkodhatott, annak is csak egyik része az irodalom hivatott munkása, a másik része műkedvelő. S mi volt ennek a következése? Az, hogy Döbrentei minden sürgése és ügyessége mellett sem számíthatott mindig előre, nem vihett rendszeres szerkesztést; mert a véletlen nemcsak érezhetőleg, de döntőleg működött arra közre, hogy miféle dolgozatok gyűlnek össze; így megesik, hogy az egyik fűzeten az irodalomtörténetet, a másikon a neveléstudomány uralodik. A folyóirat különösen négy ágban mutat pezsgőbb munkásságot a költői nemen kívül: az életírás, irodalom és nyelvészet, bölcsészet és neveléstudomány terén.

Az életírásra Döbrentei kiváló gondot fordít. Programjában e műfaj áll első helyen; gyakorlatilag műveli és művelti, mert minden fűzetben találkozunk híres és érdemes emberek emlékezetével; sőt maga az életírás elméletét is megírja. A mint ta-

³⁸⁾ Szemere Pál: Élet és Literatura. 1827. II. kötet 104—105 l.

nulmányából látszik, csak az igazán kiemelkedő alakokat tartotta méltó tárgyakkul; mert ha valaki a közepszerűséget alig haladja meg, s legfeljebb egy két jó cselekedetet visz véghez, érdemes ugyan a dicséretre, de élete azért nem filosofusi életiró penája alá való.³⁹⁾ Ez a megjelölés röviden, de határozottan megállapítja elméletét. A művészi életírást hirdette és fejtegette. Azért ajánlotta, hogy az életiró vizsgálja hőse természeti hajlandóságát, tehetségét, a nevelés befolyását, eredeti vérmérsékletét s a külső viszonyok alakító hatását; szóval jellemképet alkosson, s ne száraz adatokat fűzzön egybe.⁴⁰⁾ „Az életirónak tehát, a mint a következtetést levonja, olyan férjfunak kell lenni, kinek kedvesen komoly ítélete fantáziájának virágokat teremtetni akaró ékesítgetéseit maga alá hajtja. Melegüljön szive a jó karaktervonások írása alatt, tudja érezni azon véghetlen gyönyörűséget, melyet személyének jelessége által éreztetni akar, s a szerint válaszsza mindentüve, alkalmas és éppen odaillő szavait. Tudja érezni a lelki nagyságnak minden nemét, s ne hagyjon el semmit, melybe személyének lelkejárása, ha csak mintegy megrejtve s kevesektől érthetve mutatja is magát.“⁴¹⁾ A meghatározás helyes, a tanács okos, így az elmélet jó, gyakorlati alkalmazása azonban hibás és fogyatékos. Mert ha végig tekintünk azon a hosszú sor életrajzon, melyet akár Döbrentei maga, akár más közöl az Erdélyi Múzeumban: egyik sem üti meg ezt a mértéket; pedig oly nevezetességekről szólnak: mint Baresay Ábrahám, b. Orezy Lőrincz, b. Alvinczy József, gróf Batthyányi Ignác, Cesinge János, Szász József, Kupeczky János; Boileau, Sterne, Mozart, Pestalozzi, Franklin s még néhány hazai és külföldi tudós és költő.

Honnan ez ellentét az elmélet és gyakorlat között? Hát onnan, hogy az elmélet forrása — a virágzó külföldi irodalom; a gyakorlat alapja pedig — a mi kezdő történetírásunk. Tollforgató embereinkben még hiányzott az érzék a művészi alkotás, a szerkezeti és alaki szépség, a jellem szobrászi kidomborítása s az előadás festői színezése iránt. Az „Erdélyi Múzeum“ már azzal, hogy az elméleti kérdésekben magasabb színvonalon mozgott, hogy min-

³⁹⁾ *Erdélyi Múzeum*: Pesten, 1815 III, f. 121 l.

⁴⁰⁾ *Ugyanaz*: 123 l. ⁴¹⁾ *Ugyanaz*: 129 l.

dig és mindenütt a régi és új nemzetek alapvető kútforrásból merített, fölötte üdvösen hatott. Tisztább izlést terjesztett s a látó határt kiszélesítette. Sorra vette és történeti fejlődésökben megismertette a görög és római, a német és francia irodalmat, ismételve, külön értekezések alakjában visszatért a drámára, a szomorú és vígjáték vizsgálatára; sőt néhány fiatal mágnás adományából drámai pályázatot hirdetett, mely első vala nálunk, eredeti szomorú játékra, első díjul 700, másodikul 300 forintot tűzve ki; e pályázat irodalomtörténeti hírhedtségre jutott azzal, hogy rajta a Tokody János „Pártosság tüze“ győzött s vele szemben a Katona József „Bank-bánja“ fel sem tűnt; érdeme és fontossága szerint méltatta a nevelés ügyét, a melyre oly sikerrel hívta föl a közfigyelmet, keltette föl az érdeklődést, hogy nemcsak a szakférflak sorából akadt művelője Szilágyi Ferencz és Szász Mózes személyében, de az előkelő közönség köréből gróf Mikó György és gróf Teleki József is foglalkozott egyes kérdéseivel. Maga Döbrentei is többször felszólalt, szerencsés tapintattal s teljes alaposággal, mellesleg megpendítve a tanítóképzés szükségét, ének- és zeneiskola felállítását, élesen rámutatott a képzőművészeti és tudományos akadémia hiányára. Folyóirata a philozophia, psychologia és ethika körében is számosabb és rendszerebb dolgozatokat hozott, mint eladdig a magyar irodalomban bármiféle vállalat. Azért teljes igazsággal állíthatjuk, hogy az Erdélyi Múzeum az eredetiség hiányában is nagybecsű és magvető vállalat volt, melyből tanult az író és okult az olvasó. Erdélyben a tudományos működést élesztette és fölserkentette, az írói kedvet és tehetséget ébresztette és nevelte; de nem menekülhetett befolyása alól Magyarország sem.

A mi hiánya volt, a koré; a mi érdeme, a Döbrenteié. Az ő tehetsége, buzgósága és nagyravágyása értett az utánjárás mesterségéhez: a dolgozótársak gyűjtéséhez és neveléséhez, az eszközök és áldozatok feltalálásához. Mint magyarországi, s mint olyan ember, a ki azt vallja, hogy a particularismus káros, a félszegű hazaiság nem hazafiság, haza rontása.⁴²⁾ nemcsak Erdélynek, a két magyar hazának alapította és szerkesztette vállalatát. S a múzeumi tanácsnon kívül dolgozótársa volt minden nevesebb magyar

⁴²⁾ *Erdélyi Múzeum*. X. füzet. 14. l.

író: Kazinczy Ferencz, Kisfaludy Sándor, Berzsenyi, Vitkovics, Dessewffy József, Kölcsey, Szentmiklóssy; itthon pedig egész fiatal nemzedéket képezett maga körül, mely tőle buzdúlt s érette lelkesedett. Aranyos-rákosi Székely Sándor, Bölöni Farkas Sándor, Szigethy Mózes, b. Wesselényi Miklós, gróf Gyulay Lajos, Inczedy László, Fúzesi József, ifjabb Szilágyi Ferencz, s a kis Kelemen Lajos az ő ösztönzésére lépett az írói pályára. Döbrentei nemcsak vezette és útbaigazította őket beszélgetés közben fejtegetéseivel, de a Muzeum tanácsába is elvitte olykor, hogy ne csak szóból és írásból, de az élő példák közvetlen hatása által is érlelődjenek. A mikor folyóírása megszűnik, még akkor sem feledkezik meg rólok, s az utolsó füzet beszámolásában a legnagyobb gyönyörűségének nevezi, hogy kilencz erdélyi ifjú, melegen érezvén a hazai felszólalásokat, hozzája csatlotta magát; kéri őket a nemzet becsületére, hogy a magyar irodalom egykori bővítéséről semmi esetben le ne mondjanak; a haza iránti kötelesség előttök, mint egy esküvés, szent legyen. „Készüljenek — ugymond — a legnagyobb szorgalommal, vegyék a legjobb remekeket példányaikúl, vessék meg az utánozást, várják meg fölléphetések érett idejét, s ne csak mint félénk kezdegetők, hanem mint jeles férjfiak járják meg a pályát. A későbbinek mindig nagyobb tökéletességgel szükség eléállani vagy neve szép hírét eljátszotta.“⁴³⁾

Toldy mindezért egy évtized múlva az elismerés meleg szavaival adózik Döbrenteinek. „Az erő, a nemzeti disz palládiuma felé fordulók,—írja, a kedves Erdély felé, melynek kebeléből Döbrentei már 1814-ben Muzeumát elindította, tárházát számtalan jónak, igaznak, szépnek! Tíz füzetet ada öt év alatt, s megszüntét, még semmi ki nem pótolta. Izlés, ítélet, józanság, több oldalúság bélyegi voltak az egésznek, s azért mennyivel hathatósabb befolyása volt emelkedésünkre, annyival inkább kell fájlalni rövid tartóságát. Eredetiséggel nem dicsekedett, de igen haszonnal; s nekünk ez kellett, Én több irótársaimtól tudom, hogy ez vala prosholionok a pálya kezdetén. Erdély is általa serkent fel leginkább, s az erős, velős hegyi lakók benne azt mutatták meg, hogy van arany, csak legyen bányász, ki rejtekéből előidézze.“⁴⁴⁾

⁴³⁾ *Ugyanaz.* X. füzet 11. l.

⁴⁴⁾ *Élet és Literatura.* 1827. II. kötet, 14—15. l.

És mégis a szerkesztő hivatottságának, a vállalat derekasságának daczára az előfizető egyre fogyott. A fellobbanás a négy első füzet megjelenése után ellobbant s az ötödik és hatodik füzet-re már csak 177-en irtak alá; úgy hogy folytonos pártfogás kellett a Muzeum fentartásához s e végett rigyiczai Kovács József 724, gróf Dessewffy József 500, gróf Waldstein Manó 200, Horvát István és Gedő József 100 100 forintott bocsátott a szerkesztő rendelkezésére.

Döbrentei belefáradt végre a küzdelembe s a tizedik füzet-tel elbúcsúzott a közönségtől s beszámolt az adományokkal. Minden alap kimerült, még a betűt is el kellett adni. De a tiz füzet érdemes és maradandó emléke erdélyi szereplésének.

Széchy Károly.